

UDK 811.161.+81'443

STEREOTIPI KAO STRUKTURNI ELEMENTI U ROMANU *CIGANIN, ALI NAJLJEPŠI* KRISTIANA NOVAKA

Jakov Sabljic

*Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku,
Filozofski fakultet Osijek,
Odsjek za hrvatski jezik i književnost,
Katedra za teoriju književnosti i svjetsku književnost,
L. Jägera 9, Osijek 31000 Hrvatska
e-mail: jsabljic@ffos.hr*

Tina Varga Oswald

*Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku,
Filozofski fakultet Osijek,
Odsjek za hrvatski jezik i književnost,
Katedra za teoriju književnosti i svjetsku književnost,
L. Jägera 9, Osijek 31000 Hrvatska
e-mail: tvarga@ffos.hr*

Suvremeni hrvatski književnik Kristian Novak objavio je 2016. godine u Hrvatskoj iznimno popularan roman *Ciganin, ali najljepši*. Riječ je o romanu koji je žanrovski određen izrazito hibridnom strukturom u kojoj su uočljiva obilježja društvenog, obiteljskog, ljubavnog, kriminalističkog i političkog romana. Osim toga, višeslojna je narativna struktura romana s obzirom na to da priču oblikuje čak četvero pripovjedača: Milena, Hrvatica koja se nakon rastave braka vraća u rodnomeđimursko selo Sabolščak, zatim njezin ljubavnik Rom Sandi, migrant Nuzat, Kurd iz Mosula na putu za Calais, i policijski istražitelj Plančić. Takva hibridna žanrovska i narativna struktura romana prikladna je za analizu brojnih kulturnih stereotipa vezanih za hrvatsku, romsku i kurdskezajednicu. Analiza ponajprije obuhvaća određivanje vrsta i načina oblikovanja stereotipa poput rasnih, etničkih, religijskih, kulturoloških i spolnih stereotipa. Istodobno se definiraju njihove uloge u izgradnji strukture romana te u tvorbi individualnih i kolektivnih identiteta.

Ključne riječi: stereotipi, Kristian Novak, hibridna struktura romana, drugost.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2018.69.9307>

I. Hrvatski književnik i jezikoslovac, profesor na Filozofskom fakultetu u Rijeci, Kristian Novak (rođen 1979) tijekom studiranja objavljuje svoj prvi roman *Obješeni* (2005) koji nije imao znatnog recepcijskog odjeka. Novak je pozornost kritike privukao svojim drugim romanom *Črna mati zemla* (2013) koji je preveden na više stranih jezika. Roman prati mladog zagrebačkog pisca međimurskih korijena Matiju Dolenčeca koji stvaralačku ljubavnu blokadu pokušava otkloniti otkrivanjem traumatične priče o svojem djetinjstvu. *Črna mati zemla* sadrži elemente kriminalističkog romana uz preispitivanje društva i malograđanskog licemjerja među stanovnicima međimurskog ruralnog područja, zatim opisuje naglašenu problematiku međuvršnjačkog nasilja i stigmatizacije onih koji čine otklon od društvenih normi. Osim

toga, Novakov se roman smatra inovativnim s obzirom na skladno oblikovnu strukturu, dubinsku psihološku karakterizaciju likova, narativnu strategiju zasnovanu na različitim dobnim razinama pripovjedača i dijalekatnu međimursku podlogu. Podjednako inovativnog potencijala i pozitivnog recepcijskog uspjeha Novakov je treći roman *Ciganin, ali najljepši* (2016). Riječ je o romanu također jezično obogaćenom kajkavskim narječjem i hibridnom žanrovskom strukturom koju prati izmjena četvero različitih pripovjedača iz različitih kulturnih sredina. Provokativnost romana zasniva se na tematiziranju životnih sudbina pripadnika marginalnih društvenih skupina poput migranata i Roma.

Kristian Novak dvostruki je dobitnik nagrade Tportala za roman godine (2014. i 2017.), ugledne književne nagrade Ksaver Šandor Gjalski i Nagrade Fran Galović za najbolje prozno ostvarenje. Osim toga, oba njegova najčitanija romana uspješno su dramski adaptirana i kazališno izvedena 2017. godine.

II. Roman *Ciganin, ali najljepši* strukturno je podijeljen na sedam poglavlja od kojih je svako naslovljeno nekim oblikom neobične fobije poput straha od izbora ili paraliziranosti, a koje je tematizirano u svakom pojedinačnom poglavlju, osim posljednjeg u kojem je riječ o nekrofiliji. Potpoglavlja su također naslovljena tematskom riječi ili frazom s inicijalom jednog od četiriju pripovjedača koji se neprestano izmjenjuju i dinamiziraju radnju. Radnja romana *Ciganin, ali najljepši* događa se u međimurskom selu Sabolščaku gdje većinsko stanovništvo čine Hrvati u odnosu na susjedno mjesto Bukov Dol u kojem isključivo žive Romi. Svi glavni likovi koji su istodobno i pripovjedači povezani su sa spomenutim međimurskim mjestima. Tako je Milena Muriša, četrdesetogodišnjakinja, koja se nakon nepravedno dodijeljenog otkaza i raspada braka vraća u svoje rodno mjesto Sabolščak nastojeći se ponovno integrirati u društveni život, ali i boriti se protiv lokalnih društvenih predrasuda. Ciganin Sandi, dvostruko mlađi od nje, sudjeluje u sklopu radova na obnovi njezine kuće, upoznaje Milenu s kojom se upušta u ljubavni odnos koji nailazi na osuđivanje okoline. Još jedan od pripovjedača jest Nuzat, Kurd, mosulski ilegalni migrant koji pokušava doći u Francusku svom stricu s nadom u bolji život. Četvrti naratorski glas pripada policajcu Plančiću poslanom iz Zagreba sa zadatkom istrage zločina zajedno s Buletom, kriminalističkim inspektorom pred mirovinom. Prema tome, fabula je organizirana u skladu s pripovjedačkim glasovima koji ispovjedno iznose svoje strane životne priče. Milena svoj intimni odnos sa Sandijem prepričava novinarki čime je naglašena tema zabranjene ljubavi Roma i Hrvatice odnosno starije žene i puno mlađega muškarca.

Drugu veliku temu, povezanu s problematiziranjem identiteta pripadnika krajnje marginalizirane društvene skupine, u svojim unutarnjim monolozima upućenima Japici, Mileninu djedu, pripovijeda Sandokan Ignjac zvan Sandi. Sve se pripovjedačke niti isprepleću u tragediji zločina čija je posljedica stradanje Kurda Nuzata koji na kraju priznaje iznuđenu krivnju, ubojstvo njegova suputnika Azada i Roma Mirze, ostavljanje Sandija u komatoznom stanju i Roma Tompe u ludnici. Pravi uzrok zločina leži u Mirzinoj osveti Sandiju koji se za izvođenje posla prebacivanja izbjeglica preko hrvatske granice udružuje s glavnim protivnikom Roma, lokalnim šerifom i bivšim hrvatskim braniteljem Hamerom. Naime, Mirza Sandija kao svog nekadašnjeg suradnika u kriminalnim radnjama na području Međimurja smatra izdajicom Roma zbog kojega je, među ostalim, završio u zatvoru štiteći Sandija šutnjom. Plančićeva priča odnosi se na kazivanje istinite verzije događaja s ubojstvima koja se razlikuje od službenog policijskog izvješća koje je namjerno sadržajem prilagođeno za javnost, a u kojem je od preživjelog Nuzata iznuđeno priznanje za potrebe medijski odgovarajuće slike. Nuzatov pripovjedački glas k tome je poslužio za razjašnjavanje sveprisutnog problema

masovnog ilegalnog kretanja sirijskih izbjeglica po Europi i odnosa vlasti i lokalnog stanovništva prema njima, njihove egzistencijalne situacije uzrokovane ratnim sukobima na Bliskom Istoku i pitanjem njihova identiteta kako na području Sirije u odnosu na Arape, tako i na području Hrvatske u odnosu na Hrvate, ali i Rome. Osim glavnih likova koji su ujedno i pripovjedači, javljaju se sporedni likovi koji dopunjuju društveno kompleksnu sliku prikazanu u romanu: Albina, Sandijava umobolna majka, očuh Đani, Tompo, Sandijev maloumni prijatelj, međimurski policijski načelnik Padolek, romski starješina Milorad, neimenovana novinarka kojoj se ispovjedno obraćaju Milena i Plančić.

Fokus naracije u prvom dijelu romana usredotočen je na Nuzatov i Azadov bijeg iz Mosula i na put u Europu, u drugom dijelu romana fokus pripovijedanja preusmjerava se na Sandijevu i Mileninu ljubavnu priču te se potom u maniri kriminalističkoga romana na kraju saznaje pravi identitet žrtava i počinitelja zločina. Naime, Nuzatu kao pripovjedaču s početka priče otkriva se njegova uloga kao lika opisivanjem postupaka drugih likova poput Sandija i Plančića te se time početna enigma ubojstva mozaično slaže u jednu čvrstu narativnu cjelinu.

III. Poimanje Roma i romske zajednice u europskom kulturnom kontekstu često se tijekom povijesti zasnivalo na predrasudama. O tome svjedoče povijesni zapisi još u petnaestom stoljeću [11: 79–84]. Clébert [5: 45] navodi i raniji izvor u kojem se Romi spominju kao razbojnici i pljačkaši. Analizom tih najstarijih zapisa može se uočiti da se stereotipno viđenje Roma temelji na izgledu (boja kože, specifičan način odijevanja), vrsti zanimanja (trgovina konjima, gatanje, bavljenje glazbom), i sklonosti prijestupima (džeparenje, krađa, prosjačenje) [19: 230]. Pojedini istraživači ekstremno tumače negativnestereotype o Romima zasnovanjem njihova glavnog izvorišta u pripadnosti rasi obilježenoj drugačijom bojom kože. Prema Kenricku i Puxonu [12] i Hancocku [10] tamna boja kože poprima obilježja inferiornosti s obzirom na to da se u skladu s kršćanskim svjetonazorom crna boja poistovjećuje sa zlom, dok za bijelu vrijedi obrnuto.

Iz svega toga može se zaključiti da su svi stereotipi o Romima zasnovani na uopćavanju i stvaranju metonimija odnosno za označavanje svojstava koji se nalaze u egzistencijalnoj vezi s njihovim uobičajenim referentom. Premda metonimijsko prenamaglašavanje pojedinih vidova romske stvarnosti nema uporišta u stvarnim povijesnim zbivanjima, već samo spominjanje Roma i njihova djelovanja dovoljno je za semantičko sažimanje i stereotipizaciju. Stereotipna slika svijeta jest crno-bijela slika, a između dviju krajnosti ne postoji nikakvo stupnjevanje, nego je sve u podjeli na zaoštrene suprotnosti.

Tranzicijsko razdoblje u postsocijalističkim zemljama obilježeno je rastom ksenofobije. Naime, rijetki zaposleni Romi radili su na niskokvalificiranim poslovima koji su nestali propadanjem industrije te su postali ugrožena društvena skupina. S obzirom na slabo obrazovanje Romi se nisu uspjeli prilagoditi novim zahtjevima tržišta rada te su postali ovisni o socijalnoj pomoći države. Nedovoljno obrazovanje i nedovoljna radna kvalificiranost smanjili su mogućnosti adaptacije Roma novim uvjetima [14, 7, 3, 9, 24] što je uz rast ovisnosti o socijalnoj pomoći doprinijelo negativnim stereotipima – Rome se optužuje da ne žele “pošteno raditi” [3: 324–325], da zarađuju na drugima [18: 79] te ih se proziva kao “crne trgovce na crno” [6: 173].

S obzirom na to da je mjesto radnje u romanu Međimurje kao regija u Hrvatskoj te da likovi Roma pripadaju posebnoj romskoj skupini, potrebno je nešto više reći o njihovim specifičnostima. Romi u Međimurju većim dijelom žive u homogenim dijelovima naselja u kojima čine čvrstu samostalnu etničku zajednicu. Njihova naselja prostorno su odvojena (željezničkom prugom, kanalom, šumom), od preostalih dijelova naselja u kojima većinom živi hrvatsko

stanovništvo [23, 21]. Glavnu distinkciju Roma u Hrvatskoj čini jezična specifičnost. Naime, međimurski Romi pripadaju posebnoj romskoj skupini koja govori jezikom *ljimba d bjaš* zbog čega ih se naziva Bajašima. Nakon ukidanja ropstva Bajaši su se iz Rumunjske na hrvatske prostore doselili tijekom 19. stoljeća.

IV. Uvriježena slika o Romima pokazuje se idealnim primjerom govora o “sebi” i o “drugima” pri čemu se uspostavlja antitetično stajalište, u kojem “mi” predstavljamo “mjeru svih stvari” jer se prema “nama” definira ono što je “normalno”, uobičajeno i ispravno, dok “oni” (Romi), činjenicom što su “drugi”, pozicioniraju se “izvan” sustava prihvaćenih društvenih normi, jer su drukčiji te predstavljaju otklon od normalnog, uobičajenog i ispravno. Nije potrebno naglašavati da se s takvog stajališta neprestano stvaraju stereotipi kao sredstva refleksije o drugim rasama, o drugim narodima, o drugim društvenim grupama, među kojima ultimativno mjesto zauzimaju Romi. Mentalni procesi kategorijalnog isključivanja Roma iz “sustava normi” (stavljanjem u kategoriju “drugih”) u samoj su osnovi ideoloških mehanizama koji u ljudskom društvu održavaju *status quo*. U skladu s takvim ukorijenjenim društvenim stavom, Romi se doživljavaju kao “drugi” i s obzirom na njihovu različitost proizlazi kako je odnos prema njima proizvoljan jer oni ne pripadaju svijetu koji je krojen prema mjeri onoga koji normira te se njima kao “drugima”, možda, čak i ne mogu pripasti obilježja humanosti.

Na ovom mjestu ukratko treba protumačiti psihološke mehanizme koje se preobražavaju u društvene i političke mehanizme. Naime, u netom opisanom psihološkom stavu na temelju kojega se stvaraju stereotipi o “drugima” Jacques Lacan uočio je dubinske psihološke procese koji iz individualne i kolektivne “podsvijesti” utječu ne samo na ljudsku psihu već i na zbivanja u ljudskom društvu i kulturi. “Subjekt traži potvrdu samog sebe u odnosu na Drugog. Štaviše, on nesvjesno projicira svoju vlastitu drugu, tamnu stranu u sliku Drugog. Zbog toga mu je Drugi potreban isto onoliko koliko i ogledalo. Štaviše, Drugi jest neka vrsta ogledala, u kojem subjekt nalazi svoj identitet i uspostavlja integritet svoje osobnosti u odnosu na sliku koju ima o Drugom, a koju je sam nesvjesno stvorio (ili koja se, na isti način, stvorila u njegovoj društvenoj grupi)” [15: 98].

“Drugost” kao mjesto s kojega se postavlja pitanje postojanja subjekta odnosno prisutnost intersubjektivnosti u subjektu Lacan je objasnio na sljedeći način: “Tko je taj drugi kojem sam naklonjen više nego samom sebi jer je u dubini moje potrage za vlastitim identitetom upravo on taj koji me mami? Njegova prisutnost se može razumjeti jedino na višoj razini, u drugosti, koja ga stavlja na mjesto posrednika između mene i mogega drugog Ja. A ako sam jednom konstatirao da je nesvjesno diskurs Drugog (s velikim slovom), onda sam time želio upozoriti na Onostranost, u kojoj je prepoznavanje čežnje čvrsto povezano s čežnjom za prepoznavanjem. Drugim riječima, drugi je ono Drugo što i moja laž priziva kao zalag istine u kojoj je nastala” [13: 83].

Prema tomu, drugost postaje osnova ideologije zapadnoeuropske kulture koja se također istodobno uspostavlja i u jeziku jer se “promjenljiva životna iskustva o “Drugima” zamjenjuju fiksnim jezičkim označiteljima” [15: 98]. Od takvih jezičnih označitelja kojima dominantna kultura nameće “svoj” sustav vrijednosti kao “univerzalnu” vrijednosnu normu i “svoj” jezik kao “savršeni” instrument komunikacije čije su osobito moćno sredstvo stereotipi o pojedinim društvenim grupama, naročito su naglašeni stereotipi o Romima.

Poimanje “drugoga” i društvena interakcija s “drugim” osnovni je problem mikrosocijalne sfere društva i od velike je važnosti za mrežu primarnih socijalnih odnosa, posebno u njihovoj etničkom pogledu. Drugi ljudi zamjećuju se isključivo unutar vlastitog sociokultur-

nog okvira, koji je nastao njihovom primarnom i sekundarnom socijalizacijom. To podrazumijeva vremenske i prostorne udaljenosti i bliskosti, a “drugi” se percipiraju posredovano, putem stereotipa i metonimija. U ekstremnijim slučajevima, socijalna udaljenost poprima obilježja društvene isključenosti za one aktere koji znatnije odstupaju od društvene ‘normalnosti’. Na razini formalno-pravnog statusa, društveno isključene osobe mogu imati građanski status, ali zbog nekih deprivirajućih i defavorizirajućih razloga, nisu u stanju ostvarivati prava i izvršavati obveze koje iz njega proizlaze.

Društveno oblikovanje stvarnosti podrazumijeva izravna i posredovana znanja o “drugima” koja se primaju unutar vlastite grupe, a u njezinim temeljima jesu stereotipi, predrasude i stigme o “drugima” u društvenoj zajednici. Iako su navedeni sociopsihološki obrasci primjenjivi na različite skupine (vjerske, rasne, rodne, generacijske), u ovom radu u žarištu su razmatranja Romi kao etnička grupa te stereotipi o njima kao strukturni elementi naracije. Stereotipi su generalizacije o ponašanju drugih ljudi ili skupina, obično zasnovano na negativnim i katkada na pozitivnim predodžbama. Drugim riječima, “stereotipi ne izražavaju bit svojih predmeta, oni nisu ni istiniti ni lažni, to su društveni konstrukti, krajnje okame-njene točke u tvorbi identiteta, predodžbe i slike o vlastitome (autostereotipi) ili tuđem (heterostereotipi)” (...) [17: 7]. Očito je da se identitet ne može konstruirati bez svoje razlike niti može biti konačan, tuđe je sjena koja u stopu prati vlastito, i obratno, vlastito se zrcali u tuđem [17: 7]. Navedene pretpostavke teorijska su polazišna osnova za analizu stereotipa kao strukturnih elemenata u romanu *Ciganin, ali najljepši* Kristiana Novaka.

V. Stoljećima su se Romima pripisivali stereotipi o tome tko su, što rade i kako žive. U Europisu o Romima dugo zastupljena dva suprotna mišljenja. S jedne strane okarakterizirani su kao gostoljubive, bezbrižne lualice koje svojom pjesmom i plesom nesputano izražavaju životne radosti i tuge, a s druge strane predstavljeni su kao prosjaci, lopovi, krijumčaru ili otmičari te su smatrani nepouzdanima, čudnima, nepovjerljivima i odvojenima od ostaloga društva. Ipak, stereotipi o Romima mogu se podijeliti u više podvrsta na osnovi uobičajene percepcije Roma kao društvene skupine. Riječ je o: jezičnim stereotipima, etničkim odnosno rasnim stereotipima, društveno-kulturnim stereotipima, ekonomskim stereotipima, obrazovno-intelektualnim stereotipima, moralnim stereotipima i rodnim odnosno spolnim stereotipima.

Jezični stereotipi odnose se na jezično oblikovanje uvriježene društvene slike o nekome ili nečemu i vrednovanje određenih pojava i određenih skupina te oni jezično odražavaju identitet društva kao cjeline bez obzira na individualne razlike u mišljenju (npr. psovke, izreke, grafiti, komentari, tračevi, uvrede, kletve). Potom, etnički odnosno rasni stereotipi uopćene su predodžbe o nekoj etničkoj skupini ili rasi koje se sastoje od onih koncepata za koje šire društvo misli da su tipični za nju (npr. u frazemima biti prljav kao Ciganin, odnositi se prema komu kao prema crnom Ciganinu, lagati kao Ciganin). Nadalje, društveno-kulturni stereotipi uvjetovani su povijesnim iskustvom, političkim interesima i sociokulturnim razlikama u društvu (navike, ritualni, običaji, vjerovanja, ples, glazba, što je vidljivo u izrazima kao npr. žive kao Cigani, ima ih kao Cigana). Društveno-kulturnim stereotipima bliski su moralni stereotipi koji u najširem smislu riječi predstavljaju oblik društvene svijesti, skup nepisanih pravila, ustaljenih normi za koje se pretpostavlja da po njima funkcionira život zajednice koja se stereotipizira. Ekonomski stereotipi proizlaze iz ekonomskog statusa i materijalnih mogućnosti jednog dijela identiteta “drugog” (npr. slike o tome gdje i kako žive, čime se bave, kvaliteta života). S ekonomskim stereotipima usko su povezani obrazovno-intelektualni stereotipi jer o njima ovisi (školovanje, stupanj obra

zovanja, odgoj). Napokon, valja razlikovati rodne odnosno spolne stereotipe za koje vrijedi da su generalizirana uvjerenja o tipičnim karakteristikama žena ili muškaraca, poput vjerovanja o fizičkim karakteristikama, osobinama ličnosti, poslovnim preferencijama ili emocionalnim predispozicijama žena i muškaraca.

U daljnjoj analizi prema ovoj tipologiji zaključivat će se o fikcionalnoj (de)stereotipizaciji Roma u romanu Kristiana Novaka. Imagološki gledano analiza nije usmjerena na sociološke, antropološke i etnografske danosti, nego na društvenu grupu kao tekstualni trop i diskurzivnu reprezentaciju Roma, odnosno na slike koje karakteriziraju “drugoga”.

VI. Šest poglavlja u romanu *Ciganin, ali najljepši* u svojim naslovnim sintagmama sadrže neki oblik fobije koji se može povezati s temama problematiziranim u svakom od dotičnih poglavlja. Svaka od istaknutih fobija u nekom je odnosu prema svim nabrojanim oblicima stereotipa te se može tvrditi da između određene fobije i stereotipa postoji međusobni utjecaj.

Prvo poglavlje romana naslovljeno je “Ojkofobija, strah od poznatog”. Ojkofobija se definira kao strah od vlastitog doma odnosno od poznatoga domaćeg okruženja. U tumačenju spomenutoga poglavlja taj oblik fobije zapravo utječe na brisanje Roma iz uobičajene percepcije koji zbog toga što su drukčiji postaju “slijepa pjege” o kojima se zaključuje na temelju sigurnosti koju donose utvrđeni *društveno-kulturni stereotipi*. Iako Romi funkcioniraju kao ultimativni “drugi”, užas proizlazi iz mogućnosti prepoznavanja ili uočavanja sličnosti domicilnog stanovništva s njima: “Oni kažu što žele, uzmu što mogu, ne boje se ni pada ni glasnog zvuka, a mi postajemo sve gorči i bolesniji. I bojimo ih se. Ne samo da netko ne ubode nožem nekog od naših, da nam ne nanesu nepravdu bez kajanja... Mislim, da, i to. Ali ponajprije zato što su unatoč svemu slični nama. Ako predugo gledaš u njihovu smjeru, možda spaziš nešto poznato, nešto svoje. Zamisli taj užas. Nismo isti, pazi, nemoj me krivo shvatiti. Ali najveća razlika nije nešto što se vidi, nego je u stvarima koje skrivamo” [16: 17]. Pri tome Romi nisu oni “drugi” prema kojima bi se identitet dominantnog “mi” trebao graditi na osnovi razlike te se zbog mogućnosti izostanka toga razlikovanja “mi” od “drugih” javlja ojkofobija. Da bi Romi bili jednaki drugim narodima, naziva ih se Romima – politički korektnim imenom koje zamjenjuje uvredljivu oznaku Cigani – uobičajeni pogrđni naziv. Međutim, u romanu se ističe licemjerje takvog etiketiranja koje samo formalnim uklanjanjem jednoga *jezičnoga stereotipa* nikako ne neutralizira sve nagomilane predrasude od kojih je ta jezična s pogrđnim imenom Ciganin samo jednu u nizu. O problematičnom odnosu leksema Rom i Ciganin u procesu imenovanja i stereotipne metonimizacije u romanu kritički progovara pripovjedačica Milena: “Sredinom sedamdesetih doselili su se prvi Cigani. Romi. Cigani. Kad kažem Rom, vidim napisanu riječ. Kad kažem Ciganin, vidim čovjeka. Mislim, tada još ni Cigani nisu znali da su zapravo Romi, ali svaki put me nešto prekine kada kažem ovu prvu riječ. Sada svi ponavljaju kako je to strašno uvredljivo, kao da će nestati sav bijes kad se svi lijepo složimo da ih treba zvati Romima” [16: 16–17].

Strah od identičnosti ili nemogućnosti razlikovanja “jastva” i “drugosti” uočljiv je u paralelnom pripovjedačkom glasu Nuzata Barzanija, Kurda iz Mosula. On i njegova obitelj žrtve su Al-Anfala odnosno vojne kampanje režima Sadama Huseina protiv Kurda iz iračkog Kurdistanu od 1986. do 1989. godine. U toj kampanji uništene su tisuće kurdskih sela zračnim bombardiranjem, prisilnim iseljavanjem i uporabom kemijskoga oružja. Nakon toga sukoba Nuzat se naseljava u većinski Arapima naseljen Mosul gdje nakon perioda mirnog suživota Kurdi opet postaju nepoželjni. Premda se istovjetnost može odrediti pripadnošću muslimanskoj vjeroispovijesti i frakciji sunita, proces izgradnje identiteta na osnovi ne-identič-

nosti markiran je suprotstavljanjem Kurda i Arapa: “Odjednom više nisam bio Maslavi, niti sam bio musliman, niti sam bio zidar koji je položio barem jednu ciglu u većini ulica istočnog Mosula. Odjednom sam bio prije svega Kurd. To je značilo da sam u nevolji” [16: 24].

Međutim, stvaranje slike o onom “drugom” nije jednosmjerno nego je u romanu na različite načine opisana višesmjernost toga procesa. Tako Kurdi jesu “drugo” u odnosu na Arape, pa čak i Kurdi međusobno koji se dijele na one opterećene ili neopterećene poviješću i stvaranjem velike kurdske države, kako ističe Nuzat. Osim odnosa Kurda i Arapa kao i odnosa Kurda s Kurdima, svi oni zajedno čine jedinstveni identitet, ali tek u odnosu na Zapad kao ono “drugo”. U svojim razmišljanjima pred odlazak iz Mosula Nuzat metonimizacijom i pojednostavnjivanjem slike o životu “drugih” i preuzimanjem *ekonomskih i radnih/spolnih stereotipa* zaključuje: “Svi su zaposleni, svi rade u uredima. Nikada mi nije bilo jasno tko gradi kuće kada su svi uredima. Žene rade kao i muškarci, a oblače se izazovno. Ne zasnivaju obitelji. Nema tko radati. Mnogi piju tablete. Imaju više vrsta tuge i svaka ima svoju tabletu. Kad ne možeš zaspati, uzmeš jednu, kad se ne možeš veseliti, uzmeš drugu tabletu. I ne vole strance, to sam čuo od mnogih, posebno ne muslimane. I za to će smisliti tabletu” [16: 33].

Nadalje, politika prešutne segregacije i prostornog odvajanja Nas i Njih u romanu je istaknuta oprekom između romskoga naselja Bukova Dola i hrvatskoga Sabolščaka. Sabolščanci zastupaju strogu podijeljenost i nemiješanje stanovništva dvaju naselja te Milena postaje sumnjiva svojim dugoročnim angažmanom mladoga Roma Sandija na kućnim poslovima. Osim toga postaje predmetom lokalnih tračeva u kojima se oslikava kolektivna percepcija Roma prožeta različitim vrstama stereotipa. Prije svega tu su *jezični stereotipi* jer se Romi izjednačuju s pripadnicima druge prezrene rase kao što su Indijanci pa ih se naziva “prokleti Apači”, oni su “gamad” koja tuži državu za svoja prava, “smeće” koje ulazi u privatni posjed Sabolščanaca.

Osim metonimizacije i stigmatizacije važan oblik stvaranja stereotipa jest i generalizacija poduprta paranoičnim strahom od “drugoga” i umnožavanjem negativne slike o Njemu: “Jedna je čula da je neka Ciganica u Čakovcu rekla prodavačici “Dabogda ti rak izjeo i cicu i picu”, i odjednom je to bila svačija cica i pica, a Ciganica je bila svaka Ciganica iz Dola” [16: 54]. U oblikovanju generalizacija odlučujuću ulogu ima moralna stereotipizacija u skladu s kojom Romi dobivaju negativne vrijednosne osobine te s obzirom na svoj otklon od moralnih pravila i mentaliteta vladajuće skupine čine zajednicu izvan svake kategorije. Stoga su Romi tek djelomično “drugi” čija je nepotpunost i pripisana hendikepiranost hiperbolizirana do tih razmjera da se ne mogu konstruirati ni kao pravi neprijatelji “Sve se nekako svodilo na to da su bezobrazni – lijeni – nezahvalni, da krađu, ne plaćaju poreze, da za njih ne vrijedi ista pravila, da ih država i policija štite dok maltretiraju Hrvate. Ukratko, da se ne drže kriterija koje jedva da itko od nas uspijeva ispuniti, makar su po nama krojeni. Nedostojni su da budu neprijatelji. I kako sad, odjednom?!” [16: 54].

Jezična stereotipizacija prisutna je i u samom naslovu romana koji je oblikovan prema narodnjačkoj pjesmi Ljube Aličića *Ciganin sam, al' najljepši*.¹ U toj pjesmi jedan od stihova

¹ Ljuba Aličić (rođen 1955. godine) romski je pjevač narodnih pjesama. Jedan od njegovih najvećih hitova jest pjesma *Ciganin sam, al' najljepši*. Cjeloviti refren pjesme glasi ovako:

*Ako smeta tvome ocu
ako kaže kako grešiš
ti mu reci dušo moja
Ciganin je, al' najljepši* [16: 68–69].

u refrenu odgovara naslovu romana i u Mileninu tumačenju poprima elemente negativne stereotipizacije. Naime, Milena upozorava na to da je veznik "ali" u tom stihu prokleta i zla riječ jer "ako si s krive strane te riječi, ona te zauvijek dijeli od dobrih slika, shvaćas. On je vređen, ali je Cigan. Ciganica je, ali poštena. Sandijevi su za nas s te krive strane, shvatila sam. Od svega dobrog i lijepog dijeli ih riječ koja kaže da nisu sasvim vrijedni toga. Upozorava da u svojoj srži... možda skrivaju i potpunu suprotnost" [16: 69]. Takvi sitni značenjski pomaci zapravo su važni signali lišavanja ikakvih mogućnosti pozitivne karakterizacije jer se temelje na upozorenju da mogu sadržavati svoju potpunu suprotnost.

Drugo poglavlje naslovno je određeno spektrofobijom ili strahom od vlastita odraza. Ona se može objasniti na razini dvaju glavnih pripovjedača, Milene i Sandija. Milena kao bjelkinja i Hrvatica počela je živjeti u ljubavnoj vezi sa Sandijem i time prešla dopuštenu granicu i kao takva predstavlja aberaciju i djeluje uznemirujuće. Kao dio kolektiva ona je ujedno i njegov odraz te je uzročnik straha od onoga što bi na temelju te nepravilnosti koju je ona prouzrokovala kolektiv mogao otkriti u ogledalu nesvjesnog: "Moja riječ nije mogla uvrijediti nikoga, bilo je jasno. Ali je moja prisutnost zato bila uvreda među njima, jedna od onih koje se ne daju zaobići. Kada si jedan od njih, odraz si cjeline. I eto im straha da slika neće pokazati ono što žele, da i ne znaju koliko su unakaženi" [16: 113]. Pripovjedač Sandi izražava strah od vlastitog odraza imitacijom govora i ponašanja Sabolščanaca čime se nastoji vjerodostojnije integrirati u drugu društvenu skupinu i na svojevrsan način ozakoniti svoju vezu s Milenom: "Kao da je patio što ne može prestati biti Rom. Više puta sam opazila da, kad misli da ga nitko ne vidi, imitira muške iz Sabolščaka. Barem je to meni tako izgledalo. I preda mnom je nekad znao iz čista mira govoriti o vinu i autima, pljučkati ustranu" [16: 86]. Unatoč zapošljavanju u automehaničarskoj radionici, suradnji s Marijanom Hamerom oko ilegalnog prijevoza imigranata kroz Hrvatsku, građevinskim poslovima, Sandi ostaje na društvenoj margini. Upravo zbog tih pokušaja integracije isključuju ga i Romi te postaje žrtvom osvete proizašle iz uvjerenja da je izdao svoj narod odnosno da je htio postati onaj "drugi". Sandi u komatoznom stanju ispovijeda se Mileninu djedu kojeg moli da raskine ispredene paukove niti povezane sa svakim oblikom doživljenog straha iz njegove bliže i dalje prošlosti. Svaki opisani čvor simbolično uspoređen sa zapetljanim paukovim nitima u određenoj je relaciji s nekim od oblika stereotipa te u romanu predstavlja provodni motiv.

Ankilofobija jest oblik straha od paraliziranosti koji obilježava treće poglavlje. Taj strah odnosi se na nemogućnost promjene društvenoga i ekonomskog statusa te je uzrok frustriranosti zbog egzistencijalne cikličnosti i zakopanosti u blato koje je simbolično nazvano Globoko kao najgori dio romskog naselja u kojem Sandi živi. Ta egzistencijalna tragedija dodatno je pojačana iznevjerenim romantičarskim stereotipom o Romima kao vječnim putnicima i lualicama: "Svi koje misle da nešto znaju o nama govore kako su Cigani uvijek na putu, vidi nas, svjetski putnici. A nitko iz Globokoga nikada dalje od Varaždina. Kao mali sam mislio što bi bilo da se cijeli Đinje ipak digne jednog dana, pođe na put, pa se spusti negdje daleko. Sad znam, posložilo bi se isto ko i sada. Kod nas ostaješ gdje ti je mjesto, ni makas. Najbogatiji opet uz cestu, ostali u red iza njih, na kraju opet neko novo Globoko" [16: 172].

Nizu fobija pridružuje se tripofobija koja se manifestira kao strah od rupa. U tom kontekstu valja objasniti lokaciju sela Bukov Dol koje se nalazi na nekadašnjem rudarskom području s brdašcima od jalovine iz iskopa te je zbog toga trusno i propadljivo. U prenesenom značenju riječ je o izdvojenom i teže dostupnom mjestu koje asocira na rupu, odnosno na pad u gotovo

svakom smislu riječi: moralnom, ekonomskom, intelektualnom, kulturnom, društvenom. Ako Globoko predstavlja simboličnu rupu u koju se (u)pada i označenu infernalnim obilježjima, u Sandijevoj viziji života ta paklena rupa prokletih prividno se može preobraziti u čisti i sveti raj tek posredovanjem maglene mimikrije: “Magla prekrije naše mršave pse bez oka, repa, prekrije kao plahta leševe auta, hodajuće leševe ljudske, prekrije sve nas slomljene što si psujemo majke, želimo drugom skorbu smrt, želimo tešku bolest. Skoro da se ne vidi ni plavo svjetlo rotirke. Kao u pravom raju, ništa se ne vidi dobro. A u paklu sve, svaki obris, svaka mala pukotina i rupa i sve strašno što živi u njima [16: 193]. Pri tome je paradoksalno da za infernalnom usporedbom poseže romski pripovjedač kojemu je ta izuzetno upečatljiva slika potrebna zbog realističnog oslikavanja brutalne svakidašnjice Globokoga kao periferije romskoga naselja koja je u znatnoj suprotnosti s ostalim dijelovima tog istog romskog naselja a pogotovo u odnosu na Sabolščak. Iako se u romanu Romi imenuju “črnim vragima” te je spomenuta slika pakla prividno u skladu sa stereotipom o sotoniziranom “drugom”, infernalna alegorizacija uporabljena je ipak više s ciljem oslikavanja pada i od romske i od hrvatske zajednice marginaliziranog pojedinca, a ne cijele zajednice kao posljedica kolektivnog osuđivanja.

Peto poglavlje naslovljeno je “Decidofobija, strah od izbora”. Na individualnom planu ljubav Milene i Sandija, odnosno hrvatske sredovječne Julije i romskoga Romea, stavljena je pred izbor koji je zapravo nemoguć jer izbora nema: “Ne spada ona k nama, kaže Albina. Ali ne spadam ni ja svojim, ni ona svojim. Zato pripadamo skupa, mislim si i gorim” [16: 283]. Njihova ljubavna tragedija čini žanrovsku potku romana, a ujedno je i glavni ilustrator društvenih podjela. Žanrovska odrednica ljubavnoga romana nema ulogu zabavnoga štiva, nego je podređena društveno-kritičkoj funkciji u skladu sa žanrovskom odrednicom društvenoga romana. Ljubavnici Milena i Sandi, gotovo kao u klasičnoj tragediji, pripadnici su krajnje suprotstavljenih društvenih slojeva te zbog prejako utvrđenih stereotipnih slika o svakoj od strana, njihova ljubav nije ostvariva od samoga početka. Osim toga, oni u taj odnos ulaze već kao odmetnici i gubitnici s obzirom na to daje Milena razvedena i nezaposlena, a Sandi neostvareni “rov fišor” – u prijevodu opasni romski dečko.

Na kolektivnoj razini razmatranja, konkretno romskoga identiteta, prepoznaju se dva međusobno suprotstavljena modela pristupa romskoj zajednici i dvije figure oblikovane tim modelima – figura žrtve i figura neprijatelja. Također, oba modela proizlaze iz pristupa Romima kao radikalnim “drugima”. U onom što bi se moglo nazvati humanitarizacijski diskurs romska figura žrtve potpuno je viktimizirana pa se Romi ne percipiraju kao pojedinci s imenom, prezimenom, prošlosti, iskustvom i glasom, već kao dio depolitizirane mase lišene sposobnosti djelovanja, bespomoćnog “drugog” kojemu je nužna pomoć: “Kada neki Rom napravi nešto loše, nitko normalan ne piše koje je nacionalnosti, to je poziv na linč. Kad se nekom Romu dogodi nešto loše, takvo što treba osuditi, jasno imenovati, tko koga. Čak su i Mirza i Tompo bili prikazivani kao žrtve okolnosti, nitko nije spominjao da su bili u zatvoru, samo da se ne stvori iskrivljena slika, jel. Žrtve su žrtve. Patnja manjine ne može se preglasiti, ne može se pretjerati ako se piše o nepravdi” [16: 317]. U tzv. sigurnosnom diskursu Romima je također oduzet poseban identitet, no u takvim dijelovima romana oni postaju dijelom hiperpolitizirane mase u vidu sigurnosne prijetnje, primjerice: “O Ciganima se počelo govoriti kao o štakorima. Brzo se razmnožavaju, jedu sve, šire zaraze, ne pitaju kamo smiju ući. Napadaju bez odgode. S njima se ne može dogovoriti” [16: 98].

Oba navedena tipa diskursa dokazu su pojednostavljene percepcije romske zajednice, a ta se percepcija uvijek odvija između dva navedena oblika *etničkoga stereotipa* o Romima koji

uključuju ili figuru žrtve ili figuru neprijatelja. Prema tome, mogućnosti njihove percepcije ne mogu biti vremenski i prostorno nijansirane ili antropološki kontekstualizirane jer su uvijek već zadane i unaprijed određene. Svako odstupanje od agresivno utjecajne stereotipne slike odbacuje se i zanemaruje, poput situacije u romanu o znanstvenom istraživanju romskoga života: “nisu bijeli vidjeli, a bilo im pred nosom, Japica. Gledali su ravno u naše prave običaje. Mi napravimo što god treba. To je običaj. I nije grijeh. Da su samo vidjeli kako smo odlični, kako se prilagodimo. A njih to nije zanimalo. Mi nismo bili oni pravi Cigani koji su oni došli vidjeti. Čude se kako ne jedemo puno gljiva. I kako to da ne znamo odakle dolazimo” [16: 262].

Heteroglosičnosti romana pridonosi darivanje glasa svim zastupljenim stranama pa tako i većinskoj hrvatskoj čiji je predstavnik policijski službenik Plančić. Zanimljivo je da se u njegovom “većinski hrvatskom diskursu” mogu zamijeti elementi “manjinskog diskursa” s istim autovikimitizacijskim – “Ili ja kao bijeli hetero muškarac ne mogu biti žrtva?” [16: 294] i sigurnosnim modelom govora – podsjećanje na ustaški Jasenovac kao hrvatsku povijesnu mrlju: “A govorilo se kao da je sve jasno, a i ako nije – nije bitno, jer neke stvari treba reći, k vragu. Jer mi trebamo tu veću istinu što se izgrađuje malim istinama i pokojom pravedničkom laži. Ako je ne kažeš, onda se događa Jasenovac. Jer to tako ide. Oni objave svoje, i zadovoljni su jer su na pravoj strani povijesti, i nije ih briga što zbog njih život jednoga malog mene u zemlji krumpira postaje jako kompliciran” [16: 294].

Simetrofobija, strah od simetrije posljednje je poglavlje o fobijama u romanu. Spomenuta fobija može se protumačiti na osnovi teze da Romi postoje uz pomoć imagoloških slika o njima da te iste slike kreiraju njihov identitet [2: 172]. Pripadnici romske zajednice neprestano su u poziciji “drugosti” koja nikako ne može biti poništena, a njihova društvena pozicija dovedena u simetriju te se takvom romanesknom konstrukcijom romskog identiteta stvara njihov identitet koji je zapravo fatamorgana zato što stvarno ne postoji. Stoga, Rom Sandi simbolizira pojedinačni strah, strah romske individue od neprihvatanja i kolektivni strah od zauzimanja simetrične pozicije na društvenoj ljestvici nekoga tko zapravo postoji tek kao imagološka konstrukcija sa svim popratnim negativnostima ukodiranim u nju. Taj strah od (ne)priželjkivane simetrije može se uočiti u Sandijevu monologu: “A ona gleda u čudu, kako hrabar izlaziš na ulicu, jer znaš da te nema tko dirati i da ti nema tko što reći, jer plaćaš za svoje i hodaš tako gdje se hoda, a voziš tamo gdje se vozi, i kažeš bok ili dobar dan svakome, jer znaš da ima barem sto ljudi koji u glavi više nemaju da si Sandokan Sandi Ignac, Cigan. Ne Cigan nego Cigan iz Đinjca. Ne iz Đinjca, nego črni Cigan z Globokoga. Bilo je pitanje vremena kada ću nekome popraviti auto, pa reći “Bog plati” i nek ne zajejavaju” [16: 335].

Osim toga, simetrofobija se također pojavljuje u zapadnoj kulturi zauzimanjem nerazriješene pozicije između istodobne težnje za zajedništvom i individualizmom odnosno egalitarizmom i hijerarhizmom. S jedne strane, hijerarhizam podrazumijeva dihotomiju koja uključuje Nas kao građane Europe koji predstavljaju razvijeni dio svijeta i civilizacijske vrijednosti, dok su migranti, Romi i njima slični oni “drugi” koji su na ljestvici razvijenosti smješteni negdje daleko ispod. Dakle, destruktivnost i pogubnost toga modela izložena je kritičkoj oštrici u cijelom romanu, što potvrđuje i dosadašnja analiza. S druge strane, egalitaristička politika također nailazi na sustavnu kritiku osobito u medijskom kontekstu njezina propagiranja. U skladu s tim u romanu njezin najveći kritičar jest policijski inspektor Plančić koji tvrdi sljedeće: “Ajmo se posipati pepelom, i ni slučajno da netko zucne protiv imigranata. Nema militantnog islama, kriminala, samo kulturno šarenilo. Samo liječnici i informatički genijalci dolaze. Uživajmo u blagodatima raznolikosti. Jest ćemo kebabe s likovima koji su

ispali iz reportaže u NatGeo, piti egipatsko pivo. A oni će glasati za gej brakove, jedva će dočekati da ih naučimo slobodi i demokraciji i kako žene imaju jednaka prava kao i muški” [16: 347]. Na temelju rečenog spajanje dviju političkih alternativa čini se utopijskim jer se umjesto njihovih kombinacija javlja odabiranje samo jedne strane – model isključivosti ili-ili koji se zasniva na kulturnoj konstrukciji *stereotipa*. Ta kombinacija u Todorovljevu misaonu sklopu na temelju modela uključivosti i-i ostaje tek utopijska: “Barem u ideološkom pogledu, pokušavamo kombinirati ono što nam se u svakoj od alternativa čini najboljim; hoćemo jednakost a da ona za sobom ne povlači identitet; ali i razliku a da se ona ne izrodi u superiornost odnosno inferiornost; nadamo se da možemo ujediniti blagodati egalitarističkoga modela i hijerarhijskoga modela; težimo povratiti smisao za društvenost a da ne izgubimo osobitost pojedinačnoga” [25: 222].

Posljednje poglavlje naslovljeno je u romanu jedinom filijom odnosno nekrofilijom koja se ironično odnosi na lik Sandija koji se nalazi u komi pred smrt. Osim toga, ironija je zamjetna u činjenici što unatoč tvrdnji Plančića kao pripovjedača da će Sandi tek svojom smrću zadobiti pravo građanstva jer društvena svijest i dalje ostaje ista, a Sandijeva figura između života i smrti funkcionira kao neugodan podsjetnik na to: “Sandija spominju, ali s nelagodom, kao da svi čekaju da konačno umre. Prikazivali ga zabranjenim ljubavnikom, pa predstavnikom potlačene radničke klase. A sad visi tamo negdje između života i smrti, ostvario pravo građanstva čovjek. Da nije ubijen, bio bi nebitan. Da je umro, bio bi zaboravljen. Ovako, visi li lijepo, podsjetnik kakvi smo samo debili” [16: 385].

Pripovjedačko višeglasje rezultat je autorove težnje za demokracijom i pripovijedanjem i želje za pripisivanjem vjerodostojnosti naraciji iz iskustvene ja-perspektive. Tome doprinosi i tehnika tek prividno otvorenoga kraja romana u kojem odnosi među likovima nisu do kraja riješeni, ali su uobličeni politički korektnim/korigiranim diskursom “koji nikoga ne može naljutiti”. Naime, nakon što je pronađen imigrant Nuzat pod prijetnjom deportacije i pod pritiskom policijskog inspektora Plančića priznaje “krivnju” navodno počinjenu za ubojstva Roma i imigranta. U tom smislu, kraj je zatvoren jer “svijet je dobio priču po svojoj mjeri. Selektivno suosjećamo, selektivno pamtimo, selektivno se veselimo. Draža nam je priča o patnji nego stvarna patnja. O njoj ne znamo kako misliti” [16: 383]. Dva diskursa od kojih je jedan politički korektan i temeljen na univerzalnim stereotipima o “drugima”, a drugi diskurs zasnovan na ispovijedanoj priči pojedinaca, u romanu se isprepleću kroz odnos između “nas” i “njih” u kojem se potvrđuje polazište da su “oni” radikalno drukčiji od “nas” (ili kao univerzalna žrtva ili kao univerzalna prijetnja), a što se odražava kako na mikrorazini određene situacije tako i na makrorazini prikazanih masovnih medija i političkoga djelovanja.

VII. Iz dosadašnje analize romana vidljivo je da je Novakov roman iščitao kao imago-loška “slikovnica”. Naime, riječ je o mentalnim predodžbama odnosno unutarnjim slikama koje bi se mogle nazvati mentalnim reprezentacijama čije vrednovanje proizlazi ne toliko iz nekakvog objektivnog iskustva nego iz interpretacije tih slika [8: 143]. Prema tome, riječ je o literarnoj analizi usredotočenoj na verbalno i tekstualno kodirane slike koje funkcioniraju kao mentalne siluete o “drugima” određenima pojedinim karakteristikama roda, spola, rase, kulture, društva, etničke pripadnosti. Pri tome je vidljivo da takve slike oblikuju mišljenje o “drugima” i kontroliraju ponašanje u odnosu na njih.

U imagološkom čitanju romana potvrđene su sve uvodno nabrojane vrste stereotipa. Sve one upotrijebljene su u literarnom diskursu kao fiktionalni odgovori na pitanja o fikcijama koje očito upravljaju percepcijom ljudi i pojava. Stereotipi u romanu služe za propitivanje

istinitosti mišljenja o “drugima” te na pitanje o načinu na koji promatrački subjekt vidi ne samo “druge” nego i samog “sebe” i stvarnost općenito. To ne znači da se od takvog simulakruma oblikovanog od mentalnih slika ne može doći do prave stvarnosti, nego se apostrofiranjem takvih slika u romanu nastoji prikazati odlučna uvjetovanost zbilje takvim slikama stvorenima metonimizacijom, metaforizacijom, frazeologizacijom i drugim strategijama stereotipizacije. U fikcionalnoj razradi tih strategija autor se poslužio svim oblicima stereotipa o Romima te u skladu s tim njegov roman sudjeluje u (ras)tvorbi spomenutih stereotipa zbog čega je bio i napadan iz pravca političkih predstavnika Roma u Hrvatskoj. Međutim, destereotipizacijske silnice narativa mnogo su jače od njima suprotnih jer autor u cjelini gledano uspijeva nadići selektivnu percepciju prikazujući istodobno više strana (odnos Hrvati – Romi, Hrvati – Sirijci, međusobno Hrvata i međusobno Roma, Arapi – Sirijci) i potisnute napetosti između slike o samom sebi i slike o “drugima”.

Iz sadržaja romana vidljiva je različita žanrovska pripadnost kriminalističkom, ljubavnom, političko-društvenom romanu. Za kriminalistički roman karakteristična je istraga počinjenog zločina. Istragu određuju etnički odnosno rasni stereotipi o Hrvatima kao kulturno dominantnim agresorima nad manjinskim Romima kao poslovično diskriminiranoj strani. Međutim, zbog medijski posredovane slike stvarnosti s uvijek već zadanim ulogama oblikovana je priča za javnost u kojoj je Hrvatima automatski pripisana agresija sada preusmjerena na agresiju Sirijaca te je time krivnja svedena na Sirijca koji počinje funkcionirati kao novoproducirana “drugost”. U tom smislu, iznevjerena je uobičajena struktura kriminalističkoga romana jer se zločinac ne kažnjava, a nevin čovjek ne oslobađa krivnje.

Ljubavni roman temelji se na romantičnom odnosu glavnih likova u kojem sudjeluju rasni/etnički odnosno spolni/rodni i kulturno-društveni stereotipi. Društveno postavljene granice između pripadnika dvaju različitih etničkih skupina i rasa te ujedno i dobna razlika u godinama ipak prevladavaju u odnosu protagonista te ljubav ostaje u drugom planu. Za razliku od pravog ljubavnoga romana sa sretnim završetkom, u ovom je romanu ljubav već na samom početku osuđena na propast i nesreću.

Napokon, društveni roman najistaknutija je tematska odrednica teksta u kojem se mogu razabrati šire društvene prilike suvremenoga doba. Zalaganjem romskih predstavnika u Hrvatskoj su poboljšana njihova prava te se nastoji prevladati stereotipe i predrasude usađene u percepciju većinskog stanovništva što je i sustavno prikazano u romanu. Osim toga, posljedica krize na Bliskom Istoku jesu stalne migracije koje se odvijaju tzv. balkanskom rutom. Priljev izbjeglica narušio je osjećaj sigurnosti te doveo do stvaranja novih stereotipa o “drugima” u društvu. Tome svjedoči Novakov roman *Ciganin, ali najljepši* kojem je analiziran odnos između identiteta i alteriteta te potreba da se vlastitost odredi u odnosu na “drugoga” koji se redovito zamišlja i prema njemu odnosi kao prema suprotnosti i prijetnji.

Literatura

1. *Abercrombie N.* Rječnik sociologije / N. Abercrombie, S. Hill, B. Turner (ur.). – Zagreb : Jesenski i Turk, 2008. – 568 s.
2. *Beller M.* Imagology : the cultural construction and literary representation of national characters : a critical survey / M. Beller, J. Leerssen. – Amsterdam-New York : Editions Rodopi B.V., 2007. – 492 s.
3. *Binder M.* Changes in the image of ‘Gypsies’ in Slovakia and Hungary after the Post-Communist Transition / M. Binder // After Twenty Years... Reasons and consequences of the transformation in Central and Eastern Europe (ur. K. Csaplár-Degovics, M. Mitrovits, C. Zahorán). – Budapest : Terra Cognita Foundation, 2010. – S. 307–336.

4. *Bužinkić E.* Kamp, koridor, granica : studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu / E. Bužinkić, M. Hameršak (ur.). – Zagreb : Institut za etnologiju i folkloristiku, Centar za mirovne studije, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2017. – 184 s.
5. *Clébert J.* Cigani / J. Clébert. – Zagreb : Stvarnost, 1967. – 247 s.
6. *Fonseca I.* Bury Me Standing / I. Fonseca. – New York : Vintage Departures, 1995. – 336 s.
7. *Gedlu M.* The position of the Roma in Central Europe / M. Gedlu (ur.) // The Roma and Europe : conference proceedings, Štířín Castle, December 10–13. 1998. – Prague : Institute of International Relations, 1998. – S. 175–182.
8. *Gottschling V.* Bilder im Geiste : die Imagery-Debate / V. Gottschling. – Paderborn : Mentis, 2003. – 351 s.
9. *Guy W.* Tko su Romi? : Romi u Čehoslovačkoj (1975) / W. Guy // Romi : interdisciplinarni prikaz (ur. D. Tong). – Zagreb : Ibis-grafika, 2004. – S. 13–66.
10. *Hancock I.* We are Romani people / I. Hancock. – Hertfordshire : University of Hertfordshire Press, Centre de recherches Tsiganes, 2002. – 208 s.
11. *Kenrick D.* The Origins of Anti-Gypsyism : the Outsiders' View of Romanies in Western Europe in the Fifteenth Century / D. Kenrick // The Role of Romanies : images and Counter-Images of 'Gypsies'/Romanies in European Culture (ur. N. Saul, S. Tebbutt). – Liverpool : Liverpool University Press, 2004. – S. 79–84.
12. *Kenrick D.* The Destiny of Europe's Gypsies / D. Kenrick, G. Puxon. – Sussex : University Press, 1972. – 256 s.
13. *Lacan J.* The Insistence of the Letter in the Unconscious / J. Lacan // Modern Criticism and Theory (ur. D. Lodge). – Longman : Routledge, 2000. – 866 s.
14. *Ladányi J.* The Making of a Roma Underclass : comparative Perspectives : Bulgaria, Hungary and Romania / J. Ladányi, I. Szelényi // Ethnic Identities in Dynamic Perspective (ur. S. Salo, C. Prónai). – Budapest : Gondolat, Minority Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences, 2003. – S. 219–225.
15. *Lešić Z.* Nova čitanja : poststrukturalistička čitanka / Z. Lešić. – Sarajevo : Buybook, 2003. – 359 s.
16. *Novak K.* Ciganin, ali najljepši / K. Novak. – OceanMore, Zagreb, 2016. – 392 s.
17. *Oraić-Tolić D.* Kulturni stereotipi : koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima / D. Oraić-Tolić, E. Kulcsar Szabo (ur.). – Zagreb : FF press, 2006. – 343 s.
18. *Pavel D.* Lutalice : rumunjske nevidljive žrtve (1991) / D. Pavel // Romi : interdisciplinarni prikaz (ur. D. Tong). – Zagreb : Ibis-grafika, 2004. – S. 67–70.
19. *Posavec K.* Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi : od izгона do integracije / K. Posavec // Društvena istraživanja. – 2000. – Vol. 9. – No. 2–3. – S. 229–250.
20. *Škiljan F.* Romi u Podravini i Međimurju i uključenost u hrvatsko društvo : od predrasuda do socijalne distance i diskriminacije (empirijsko istraživanje – intervju) / F. Škiljan // Podravina. – 2014. – Vol. 13. – No. 25. – S. 141–159.
21. *Šlezak H.* Prostorna segregacija romskog stanovništva u Međimurskoj županiji / H. Šlezak // Hrvatski geografski glasnik. – 2009. – Vol. 71. – No. 2. – S. 65–81.
22. *Šlezak H.* Prostorni aspekti socijalne distance prema Romima / H. Šlezak, L. Šakaja // Hrvatski geografski glasnik. – 2012. – Vol. 74. – No 1. – S. 91–109.
23. *Štambuk M.* Romi u društvenom prostoru Hrvatske / M. Štambuk // Društvena istraživanja. – 2000. – Vol. 9. – No. 2–3. – S. 197–210.
24. *Šućur Z.* Siromaštvo kao sastavnica sociokulturnog identiteta Roma / Z. Šućur // Kako žive hrvatski Romi (ur. M. Štambuk). – Zagreb : Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", 2005. – S. 133–157.
25. *Todorov Tz.* Osvajanja Amerike : pitanje drugoga / Tz. Todorov. – Zagreb : Pelago, 1982. – 247 s.

*Стаття: надійшла до редакції 16.07.2018
прийнята до друку 20.08.2018*

**STEREOTYPES AS STRUCTURAL ELEMENTS IN
KRISTIAN NOVAK'S NOVEL *CIGANIN*, *ALI NAJLJEPŠI***

Jakov Sabljic

*Josip Juraj Strossmayer University of Osijek,
Faculty of Humanities and Social Sciences of Osijek,
Department of Croatian Language and Literature,
L. Jägera 9, Osijek 31000 Croatia,
e-mail: jsabljic@ffos.hr*

Tina Varga Oswald

*Josip Juraj Strossmayer University of Osijek,
Faculty of Humanities and Social Sciences of Osijek,
Department of Croatian Language and Literature,
L. Jägera 9, Osijek 31000 Croatia,
e-mail: tvarga@ffos.hr*

In 2016, contemporary Croatian writer Kristian Novak published the novel *Ciganin*, *ali najljepši* that became extremely popular in Croatia. The novel's genre structure is highly hybrid in nature, with visible features of a social, family, romance, and political novel as well as crime fiction. Moreover, the multi-layered narrative structure is present in the novel since the plot is shaped by as many as four narrators: Milena, a Croatian woman who, following her divorce, returns to Sabolščak, the village she was born in; Sandi, Milena's lover and a Roma man; Nuzat, a migrant Kurd from Mosul on his way to Calais; and the police detective Plančić. The novel's hybrid genre and narrative structure is conducive to the analysis of numerous cultural stereotypes related to the Croatian, Roma, and Kurdish communities. The analysis primarily involves determining the types and forms of stereotypes, such as racial, ethnic, religious, cultural, and gender ones. Simultaneously, their roles are defined in the construction of the novel's structure and in the creation of individual and collective identities. Simultaneously, their roles are defined in the construction of the novel's structure as well as in the creation of individual and collective identities. This is confirmed by Novak's novel *Ciganin ali najljepši*, in which the relationship between identity and alterity is analyzed together with the need to determine one's own personality in relation to the "Other," who is regularly imagined and referred to as an opposition and a threat. Stereotypes that are present in the novel question the truthfulness of opinions on the "Others" and the way in which the observer sees not only the "Other," but also "himself" as well as reality in general. This does not mean that from such a simulacrum, shaped by mental images, one cannot come to true reality, but that addressing such images in the novel seeks to show a determined conditionality of reality with such images created by metonymization, metaphorization, phraseologization, and other stereotyping strategies.

Key words: Stereotypes, Kristian Novak, hybrid structure of the novel, the Otherness.